

LA IDENTITAT CATALANA EN ELS ANYS D'UNA DICTADURA ESPANYOLISTA

CARLES SANTACANA
Universitat de Barcelona

La fi de la Guerra Civil de 1936-1939 i la instauració definitiva de la dictadura del general Franco van radicalitzar els conflictes identitaris a Catalunya. Durant la guerra, el bàndol franquista ja havia expressat en múltiples ocasions que una de les motivacions que l'havia empès a donar el cop d'estat era precisament l'auge dels projectes d'afirmació com el català, que en territoris com el País Basc i Galícia estaven en fases diverses d'assoliment d'una autonomia política dins la República espanyola. En aquest sentit, entre els elements de fons de la Guerra Civil no només hi havia la conflictivitat social i la gran confrontació entre democràcia i autoritarisme, sinó que també hi planava una confrontació sobre distintes maneres de concebre la identitat espanyola i el paper que hi podien tenir les identitats complementàries o alternatives. Val a dir que durant la Segona República l'afirmació política catalana no tenia com a corollari una posició política independentista. L'afirmació cultural, base fonamental del catalanisme, sí que era completa i permetia dialogar amb formulacions d'arreu del món des d'una proposta de cultura moderna. En canvi, aquest puntal del catalanisme era perfectament compatible amb una aposta per assolir una autonomia política potent dins el projecte modernitzador de la República espanyola. Més encara, en els primers mesos de la Guerra Civil, el col·lapse de l'Estat republicà i l'onada revolucionària van empènyer Catalunya a superar els marges de l'Estatut d'autonomia i a un funcionament pràctic quasi independent, justament en un moment en què la mateixa guerra l'abocava al fet que el seu futur depengués del resultat d'una guerra civil espanyola.

Aquestes paradoxes es produïen per una doble dinàmica, en què, d'una banda, es potenciava l'afirmació catalana i, de l'altra, s'exercia —per grat o per força— la coresponsabilitat amb la dinàmica espanyola. Aquest procés va acabar de cop amb la victòria de l'Exèrcit de Franco i la implantació de la seva dictadura. L'Estat sorgit de la victòria militar va esdevenir una fèrria dictadura, que s'assentava sobretot en la victòria militar i en una duríssima repressió sobre tots els sectors que s'havien oposat al cop militar. Des del punt de vista ideològic, l'Estat es convertí en una dictadura de partit únic, assimilable als feixismes de l'època, encara que amb una característica que condicionava enormement qualsevol comparació. Ens referim al paper central de l'Església catòlica en el discurs de legitimació de la dictadura franquista, que limitava l'omnipresència de

la Falange, el partit únic del règim. La identitat espanyola¹ formulada pel nou règim era deutora, en aquest sentit, de diverses components. Primerament, la mentalitat militar, que sempre havia identificat l'Exèrcit i la nació espanyols, i que havia estat especialment belligerant amb les afirmacions que podien ser crítiques amb una visió tradicional que associés la nació espanyola a la grandesa de les conquestes. En segon lloc, el discurs falangista, en contra de tots els fraccionaments socials, negador de les classes socials i de qualsevol grup que s'entengués contrari a un discurs d'unitat nacional espanyola. En tercer lloc, una identitat fortament catòlica, que buscava referents en què Estat i religió havien mantingut posicions comunes, vist sempre des d'una perspectiva d'unitarisme espanyol. I encara podríem afegir-hi l'autoatribució del lideratge de la comunitat hispanoamericana, en la qual tenia un paper essencial la reivindicació de la llengua castellana com a llengua universal. Totes aquestes línies argumentals ja existien abans de la Guerra Civil, però ara confluien en una estratègia comuna, per a gestionar el discurs i el poder franquistes, i ho feien després de la radicalització que suposava la mateixa guerra, que obria una fissura profunda entre vencedors i derrotats. La confluència de tots aquests factors va donar una força enorme al discurs unitarista espanyol, que dividia Espanya en bons i mals espanyols. Naturalment, els bons espanyols eren aquells que defensaven una concepció unitarista i catòlica, mentre que els altres eren tots aquells que donaven altres continguts a l'espanyolitat, o la rebutjaven amb identitats alternatives, que naturalment eren sotmesos a una repressió fèrria, que en el cas de la cultura catalana² i del catalanisme va ser sistemàtica.³

1. Sobre les diverses interpretacions del nacionalisme espanyol en aquesta etapa i del paper que hi podien tenir identitats com la catalana, vegeu l'interessant llibre d'Ismael SAZ, *España contra España: Los nacionalismos franquistas*, Madrid, Marcial Pons, 2003. Pel que fa a les interpretacions dels intel·lectuals espanyols, són molt útils els capítols corresponents de l'obra de Santos JULIÀ, *Historias de las dos Españas*, Madrid, Taurus, 2004.

2. Un recull d'articles d'època en què s'estableix una nòmina d'intel·lectuals i polítics catalanistes a qui es considera responsables de la deriva «rojo-separatista» de Catalunya, a Eulàlia PÉREZ (ed.), *Fantasmones rojos: La vengança falangista contra Catalunya (1939-1940)*, Barcelona, Acontravent, 2009.

3. El llibre de referència sobre la repressió cultural i política és el de Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

1. ENTRE LA NEGACIÓ, LA TERGIVERSACIÓ I LA RESISTÈNCIA ALS ANYS QUARANTA

És en aquest context que cal entendre i analitzar l'evolució de la identitat catalana durant l'etapa franquista, ja fos atenent a les elaboracions doctrinals, a les formulacions polítiques, a les construccions de referents culturals o a les formes de representació pensades sobretot per al seguiment de les masses. En qualsevol d'aquests àmbits ens trobem amb tres opcions possibles. En primer lloc, hi hauria la negació pura i simple de l'existència d'una identitat catalana diferenciada. Per als qui sostindrien aquesta tesi, els habitants de les quatre províncies catalanes eren espanyols com els de qualsevol altre indret, amb l'única característica privativa d'una identitat local que, de manera subordinada, connectava directament amb la superior identificació espanyola. Per afavorir aquesta tesi, convenia activar identitats locals⁴ que difuminessin o contradiguessin la identitat catalana, perquè l'esquarterament de la realitat catalana era un objectiu en si mateix. Hi va haver alguns intents en aquesta direcció, d'exaltació de particularismes locals. No és casualitat que els més notoris es produïssin en zones extremes del Principat, on sempre era fàcil d'explotar la distància física de Barcelona per activar un sentiment d'allunyament de la dinàmica barcelonina. Els dos casos més evidents van ser el *tortosinisme*, que reivindicava que la ciutat de Tortosa i les Terres de l'Ebre no eren catalanes, i fins i tot es podia afirmar que no parlaven català, sinó una suposada llengua tortosina, i el *leridanisme*,⁵ que també qüestionava la pertinença a Catalunya i que en algun moment va donar ales a crear una província del Valle del Ebro, que segregués les terres lleidatanes de Catalunya. En el mateix sentit, les autoritats també van intentar reforçar el paper de les institucions provincials, que podrien donar carta de naturalesa a un provincialisme alternatiu a una concepció catalana global. Qüestionar la unitat de Catalunya i de la seva llengua afavorint els localismes i l'esquarterament territorial va esdevenir una estratègia amb moments puntuals d'un cert ressò, però que finalment fracassà, segurament perquè la idea de Catalunya com a unitat, independentment del caràcter identitari que se li volgués atribuir, estava prou consolidada. Una qüestió diferent va ser el fenomen del *barcelonisme*, de naturalesa més ambivalent, ja que si en ocasions l'apel·lació a Barcelona s'utilitzava intencionadament per amagar Catalunya, en altres casos va ser un succedani que alguns autors feien servir quan no podien referir-se

4. Un plantejament d'aquesta tesi, a Carles SANTACANA, «L'espai local en el franquisme. Aportació historiogràfica i utilització política», a Carles SANTACANA, *Identitat local i gestió de la memòria: Actes del VII Congrés d'Història Local de Catalunya*, Barcelona, L'Avenç, 2004, p. 61-80.

5. És molt interessant el llibre de Miquel PUEYO, *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*, Barcelona, Edicions 62, 1984.

a qualsevol temàtica catalana, que així es convertia en barcelonina.

Si la primera opció que es presentava consistia a negar l'existència de Catalunya, la segona implicava reconèixer l'existència d'un territori i una comunitat catalans amb característiques pròpies, que es correspondrien amb una identitat purament regional, perfectament encaixada en termes subalterns amb la identitat nacional espanyola, de la qual formaria part. Es tractava d'aprofitar alguns elements de la cultura catalana que fossin fàcilment integrables en aquest discurs i excloure'n tots aquells que històricament havien decantat aquella cultura cap a les formulacions del catalanisme, que estava absolutament proscriu. Per tant, el més important era eliminar obres i persones que havien esdevingut referents d'aquest catalanisme, i especialment del catalanisme d'orientació republicana.⁶ En aquesta etapa, especialment en els anys quaranta i cinquanta, aquesta identitat regional catalana⁷ es va anar definint per part de les autoritats i els intel·lectuals afins al poder local. Si resseguim el discurs fet pels intel·lectuals, podem distingir entre els falangistes, que feien un discurs amb poques apel·lacions catalanes, molt semblant al que podien fer els seus coreligionaris castellans, més enllà de la retòrica sobre la laboriositat dels catalans —el diari *Solidaridad Nacional* en seria el màxim exponent—, i tot un seguit d'escriptors i periodistes que havien forjat la seva trajectòria anterior a la Guerra Civil en el catalanisme conservador i que ara feien un discurs en el qual abjuraven de la seva identificació catalanista. El seu màxim exponent, Ferran Valls i Taberner, proclamava que la societat catalana havia emprès una «falsa ruta» en ser enganyada pel catalanisme. Aquest moviment hauria falsificat la veritable història de Catalunya, que no tenia cap altre sentit possible que com una regió espanyola. És impossible discernir amb certesa el grau de convenciment o d'adaptació a la nova realitat d'alguns d'aquests autors, com el periodista Carles Sentís, però a la fi aquesta afirmació regional estava fonamentada en referents catalans, que en tot cas podien ser reinterpretats. En tota aquesta operació, el paper dels intel·lectuals i els publicistes hi havia estat fonamental. Dit de manera més o menys explícita, la tesi de fons era que aquests havien enganyat un poble molt sensible amb les seves tradicions fins a fer-li creure en un «deliri

6. Un interessant recorregut per la relectura del passat republicà, a Francisc VILANOVA, *Una burgesia sense ànima: El franquisme i la traïció catalana*, Barcelona, Empúries, 2010. Un resum, a Francisc VILANOVA, «Recordar y no olvidar. La construcción de una memoria antirrepublicana en el franquismo catalán», *Ayer* (Madrid), núm. 77 (2010), p. 227-260.

7. Aquesta idea està exposada extensament, amb nombrosos exemples d'autors, commemoracions i llocs de memòria, a Carles SANTACANA, «Una lectura franquista de la cultura catalana als anys quaranta», a Carles SANTACANA (COORD.), *Entre el malson i l'oblit: L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1936-1960)*, Catarroja, Afers, 2013, p. 45-70.

separatista». A la fi de la Segona Guerra Mundial, la necessitat de la dictadura de millorar la seva imatge internacional no només es va traduir a posar l'accent en la component catòlica del règim, sinó que també va voler suavitzar la repressió sobre les cultures no castellanès. A Barcelona, l'arribada del governador Bartolomé Barba el 1945 va escenificar aquell canvi d'orientació. Per a Barba,⁸ era evident que el règim havia d'afavorir les manifestacions folklòriques catalanes, i també aquelles expressions culturals que poguessin integrar-se en un esperit regional. Més encara, Barba considerava que el règim no podia permetre deixar aquests actius en mans de la resistència. Per això, no van tenir cap dubte a commemorar els aniversaris de poetes com Jacint Verdaguer (1945) o escriptors com Jaume Balmes (1948),⁹ que permetien definir quina era la Catalunya que es volia difondre, sempre catòlica i tradicional, amb l'inevitable seny com a tret característic bàsic. I va ser en virtut d'aquesta política que va ser autoritzat l'Orfeó Català,¹⁰ que el 1939 havia estat prohibit.

Finalment, la tercera opció només es podia mantenir en la clandestinitat o l'exili. A través dels nuclis units als casals catalans o en les limitades activitats polítiques de l'exili, nuclis significatius d'exiliats van mantenir una identitat catalana fonamentada en l'ús quotidià i culte de la llengua catalana i en les discussions obertes sobre les causes de la Guerra Civil i els seus efectes en relació amb Catalunya, alhora que discutien sobre el paper que havia de mantenir el catalanisme polític davant una possible caiguda del règim de Franco i la seva relació amb les institucions republicanes a l'exterior. Certament, sobretot en els anys quaranta, l'activisme de l'exili fou fonamental per a mantenir una cultura, amb el conreu de la literatura i la celebració anual dels Jocs Florals; l'edició regular de revistes i la creació d'editorials, i la reflexió sobre la pròpia identitat, amb la publicació, per exemple, de l'obra del jove filòsof Josep Ferrater Mora *Les formes de la vida catalana*, editada a Xile el 1944.

2. ELS ANYS CINQUANTA: COMENÇAR A REPENSAR

La construcció d'un tron per a la Verge de Montserrat es va convertir, el 1947, en l'excusa per a una mobilit-

zació popular de proporcions importants. Es tractava, òbviament, d'una festa per a oferir aquest nou tron a la Verge més popular de Catalunya, i per això mateix afavoria l'èmfasi en el discurs de la Catalunya catòlica. Tanmateix, la visió de les autoritats i les pretensions dels organitzadors eren molt distintes. El món oficial va posar l'èmfasi en la Verge més respectada pels catalans i el monestir que els franquistes havien retornat als monjos el 1939. No obstant això, en tractar-se d'un afer religiós, des del monestir es va donar cobertura a una comissió ciutadana, la Comissió Abat Oliba, que va poder incloure persones tant del bàndol guanyador com del derrotat a la Guerra Civil. Aquesta reconciliació per la base social i el fet d'utilitzar profusament la llengua catalana van donar a la Comissió i als actes d'entronització un valor simbòlic important, amb interpretacions força diferenciades entre el món oficial i aquests nuclis dinàmics de la base social.¹¹ Encara que molt lentament, petits sectors de l'Església catalana començarien a mitjan anys cinquanta un distanciament del règim i especialment de la doctrina del *nacionalcatolicismo*.¹²

D'altra banda, en l'àmbit cultural, els anys cinquanta van significar un ritme de publicacions en llengua catalana que contrastava amb el desert dels primers anys quaranta. Atès el valor simbòlic que tenia la llengua catalana, aquestes publicacions adquirien una significació més enllà del seu valor literari, que en tot cas quedava pràcticament restringit a la poesia i la novel·la, amb poquíssimes obres d'assaig. Una de les excepcions va ser *Notícia de Catalunya*, el llibre que l'historiador Jaume Vicens¹³ va publicar el 1954, un assaig en què oferia una interpretació del passat català, considerat com una comunitat amb trets específics i amb un recorregut històric propi, que l'havia portat a una conflictiva edat contemporània. Vicens va analitzar els elements de continuïtat i canvi de la societat catalana, però segurament allò més rellevant de l'obra era la seva mateixa existència. Pocs anys després, Vicens va dirigir la primera història de Catalunya de la postguerra, encara que els volums que configuraven aquell projecte editorial es van haver de presentar com a «biografies catalanes». Tot plegat, el ressorgir del catalanisme en aquells anys prenia una forma obligatòriament cultural. Una cultura que havia d'evitar qualsevol identificació política, tot i que eren evidents per a tothom els

8. Vegeu el seu propi testimoni a Bartolomé BARBA, *Dos años al frente del Gobierno Civil de Barcelona y varios ensayos*, Madrid, Javier Morata, 1948, p. 27.

9. En relació amb Balmes, seguim fonamentalment l'article del professor Conrad VILANOVA, «Jaume Balmes i el franquisme: a propòsit de les dues visites de Franco a Vic (1947 i 1949)», *Ausa* (Vic), vol. 25, núm. 167 (2011), p. 8-49.

10. La significació d'aquesta autorització i una visió general del significat d'aquesta entitat, a Josep M. ROIG ROSICH, *Història de l'Orfeó Català: Moments cabdals del seu passat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

11. Vegeu *Les Festes de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat (1946-1947)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

12. Vegeu la crònica de Josep M. PIÑOL, *El nacionalcatolicisme a Catalunya i la resistència (1926-1966)*, Barcelona, Edicions 62, 1993.

13. Sobre aquest important historiador i activista cultural i polític, vegeu-ne la recent biografia de Cristina GATELL i Glòria SOLER, *Amb el corrent de proa: Les vides polítiques de Jaume Vicens Vives*, Barcelona, Quaderns Crema, 2012.

vasos comunicants que existien en plena dictadura. En relació amb el catalanisme, al final dels cinquanta i inici dels seixanta tothom estava arribant a una mateixa conclusió. Malgrat l'intent d'aniquilar el catalanisme i, posteriorment, de desvirtuar les restes de la cultura catalana autoritzades públicament, una minoria prou consistent n'havia mantingut un mínim d'activitat a la clandestinitat i començava a reparèixer amb expressió específicament cultural¹⁴ a través d'algunes estructures legals, especialment utilitzant les plataformes catòliques (revistes, congregacions...), les úniques legals que escapaven del control més directe de les autoritats. Diem que tothom estava arribant a aquesta conclusió perquè des dels que impulsen aquest ressorgiment es parla explícitament de la Nova Renaixença, però també és molt significatiu que des d'instàncies oficials es constati amb alarma aquesta nova situació, posant l'èmfasi en el fet que seria interessant que el règim conduís i encapçalés aquest ressorgiment de la cultura catalana, per impedir així que la cultura catalana es convertís en element de reivindicació política.¹⁵

En la redefinició del catalanisme d'aquests anys, hi influeix també el nou referent que significa Europa. Certament, abans de la Guerra Civil, el catalanisme havia seguit amb interès el desenvolupament de les reivindicacions nacionalistes presents a Europa, com la dels irlandesos o la dels txecs, i també solucions polítiques com la monarquia dual. En el període d'entreguerres, s'havia seguit de ben a prop la Societat de Nacions en el context de la irrupció del dret d'autodeterminació. Europa era també sinònim de modernitat. Ara, en el context de la guerra freda, Europa havia quedat dividida entre els dos blocs, i l'Europa occidental es trobava amb la necessitat de reafirmar-se entre els dos grans pols internacionals que representaven els Estats Units i la Unió Soviètica. La noció d'Europa va prendre aleshores un nou sentit, que va concretar-se doctrinalment en el I Congrés d'Europa, celebrat a la Haia el 1948. Des d'aleshores, l'Europa occidental es percep com un conjunt, identificat amb els valors democràtics. Més enllà de la lentíssima evolució feta des dels estats, la construcció europea es va dotar d'un organisme anomenat Moviment Europeu, que acceptava la participació de consells nacionals integrats per exiliats en representació dels països dictatorials. Per aquesta via, Europa s'identificava amb democràcia i es contraposava explícitament a la dictadura franquista. A més, la presència espanyola es feia a través d'un Consell Fe-

deral, amb una estructura que permetia l'existència d'un Consell Català del Moviment Europeu. Tot plegat va afegir connotacions positives per integrar amb més força l'uropeisme en la imatge d'un catalanisme que volia identificar-se amb el «nord enllà» que descriuria el poeta Salvador Espriu en el seu famós «Assaig de càntic en el temple» de 1954.¹⁶ Per tant, més enllà de les lectures econòmiques i tècniques que feien els estats arran del Tractat de Roma de 1957, a les quals el franquisme volia sumar-se, certament l'uropeisme va esdevenir un nou element inherent a la reformulació del catalanisme, tot i que durant uns quants anys no fou un eix comú a tot el catalanisme, ja que la guerra freda allunyava el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) d'aquests postulats, ja que entenia que la construcció europea era purament un mercat capitalista. En aquest sentit, els nuclis republicans, liberals i socialdemòcrates catalanistes, a l'exili i a l'interior, van ser els qui van seguir amb interès el nou concepte europeu, i van intentar incidir-hi a través del Consell Català del Moviment Europeu, organisme no governamental dirigit pel socialista Enric Adroher, *Gironella*. A més, des del catalanisme es pensava que Europa permetria també superar el paper central dels estats, i es predicava una certa visió d'una Europa federal en la qual les nacions sense estat podrien tenir algun paper; aquesta esperança i el tradicional europeisme de Catalunya conferien al nou concepte europeu un gran atractiu fins a esdevenir un signe d'identitat del catalanisme antifranquista.¹⁷

3. ELS ANYS SEIXANTA: LA CULTURA DE MASSES I EL CATALANISME ANTIFRANQUISTA

Als anys seixanta, la presència innovadora de la televisió, amb un únic canal, de titularitat oficial, oferia enormes possibilitats per a difondre una determinada visió de la identitat espanyola, que en el terreny de la cultura popular anava associada sobretot a determinades formes de cançó d'origen andalús, que es convertien en l'arquetip de l'espanyolitat. Alguns autors¹⁸ han

14. Una descripció completa de les activitats culturals de signe catalanista legals i clandestines, a Joan SAMSÓ, *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994-1995, 2 v.

15. Vegeu els treballs del Consejo Nacional del Movimiento a Carles SANTACANA, *El franquisme i els catalans: Els informes del Consejo Nacional del Movimiento, 1962-1971*, Catarroja, Afers, 2000.

16. Una interpretació del seu paper literari i social, en la recent biografia d'Agustí PONS, *Espriu, transparent*, Barcelona, Proa, 2013.

17. Vegeu Pilar de PEDRO i Queralt SOLÉ, *30 anys d'història d'uropeisme català 1948-1978*, Barcelona, Mediterrània, 1999. Una idea més àmplia del que aquí s'exposa, a Carles SANTACANA, «Europeísmo y catolicismo en el discurso cultural y político catalán de la posguerra», *Cercles. Revista d'Història Cultural* (Barcelona), núm. 14 (2011), p. 25-37. I també, a Carles SANTACANA, «La dimensió europea de la política catalana al llarg del segle XX», a Albert BALCELLS (coord.), *Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 255-265.

18. Fa anys s'hi va referir l'historiador Juan Pablo FUSI a *Un siglo de España: La cultura*, Madrid, Marcial Pons, 1999. Una

assenyalat precisament que la política cultural oficial del franquisme posava els seus fonaments sobretot en una cultura d'evasió de masses, més que no pas en la generació de discursos elaborats per una intel·lectualitat afí a la dictadura. La potència de la televisió, juntament amb la de les cadenes de ràdio, naturalment també sotmeses al control oficial, tenia una capacitat d'influència decisiva en la creació d'universos culturals i identitaris. Aquests potents altaveus difonien constantment un concepte unitarista espanyol, en el qual la cultura i els referents catalans apareixen esporàdicament com a senyal d'integració d'una regió en la nació espanyola. Les referències contenien sobretot apel·lacions al timbaler del Bruc que havia defensat la pàtria espanyola davant els francesos, la religiositat exemplificada al monestir de Montserrat¹⁹ o elements folklòrics com la sardana.

La realitat, però, és que els mateixos dirigents franquistes sabien que, malgrat els seus discursos, la integració catalana era relativament limitada.²⁰ De fet, una de les seves preocupacions era l'escassa presència de dirigents catalans en les estructures del poder franquista. Era una realitat fàcilment constatable, si se seguïen les nòmimes del Consell de Ministres, les Corts Espanyoles o les principals instàncies de la Falange. Aquest fet era viscut per les elits franquistes com un fracàs, que s'afegia a la consternació que experimentaven davant la lenta però continuada represa d'una cultura catalana que intentava afirmar-se en tots els espais legals que trobava, en alguns casos aprofitant les esclatxes d'institucions eclesiàstiques que tenien un règim especial gràcies al Concordat amb la Santa Seu. El 1959 i 1960 es va visualitzar el tomb a aquesta situació. Per començar, el règim va organitzar una llarga visita del general Franco a Catalunya, que havia de servir per a posar en marxa el que en deien *operación Cataluña*, que significava donar molta importància a tres concessions que faria el Govern als catalans, com a senyal de la seva bona voluntat. Era la campanya de les tres *c*: dues tenien a veure amb la ciutat de Barcelo-

na, que eren la cessió a la ciutat del castell de Montjuïc, des del qual s'havia bombardejat la ciutat, i l'aprovació de la Carta municipal. La tercera era l'aprovació de la Compilació del dret civil especial de Catalunya. El Govern franquista volia donar el màxim valor simbòlic a aquestes tres operacions, però la veritat és que el seu abast era molt limitat. Efectivament, la cessió del castell no va eliminar-ne l'ús per part de l'Exèrcit; la Carta municipal significava sobretot donar més llibertat de moviments a l'alcalde de la ciutat, l'inquiet Josep Maria de Porcioles,²¹ i la Compilació del dret civil no tenia gaire rellevància en la vida dels ciutadans. Tanmateix, tots tres es presentaven com a símbol del bon tracte de Franco amb la societat catalana. No obstant la campanya propagandística, des de feia un temps estava present cos la incorporació de noves generacions d'activistes catalanistes catòlics²² a accions antifranquistes. El 1959 va adquirir rellevància una campanya contra el director del diari *La Vanguardia Española*, Luis de Galinsoga, que havia reaccionat a un sermó en català en una església amb el crit de «Todos los catalanes son una mierda». Després de molts mesos de protestes, Galinsoga va ser destituït poc abans de la visita de Franco. Coincidint amb aquesta visita, es va produir un altre incident al Palau de la Música, on part del públic va cantar *El cant de la senyera*, que estava prohibit: es va saldar amb la detenció de diversos activistes, entre els quals un jove dirigent anomenat Jordi Pujol.²³ D'aquesta manera, coincidien en el temps els gestos del Govern franquista i la incorporació a l'antifranquisme de sectors catòlics catalanistes. Pràcticament alhora, el 1961, un petit nucli d'empresaris creava Òmnium Cultural, una entitat que havia de difondre la llengua i la cultura catalanes, que va ser suspesa per les autoritats el 1963, i no va ser autoritzada fins a 1967, en una mostra dels límits que la dictadura imposava a les iniciatives culturals de signe catalanista, encara que fossin promogudes per persones provinents del món burgès que havia estat profranquista a la postguerra.²⁴ I també en aquells moments es posava en marxa la revista *Serra d'Or*,²⁵ que

reflexió sobre les interaccions entre diversos estrats culturals, a Vicente SÁNCHEZ, «Las culturas del tardofranquismo», *Ayer* (Madrid), núm. 68 (2007), p. 89-110.

19. En relació amb la complexa significació de Montserrat, és interessant el llibre d'Antoni BATISTA, *Montserrat. Els misteris de la Muntanya Sagrada*, Barcelona, Mina, 2008, coll. «L'Arquer». Sobre la conversió en símbol, vegeu Jordi FIGUEROLA, «Montserrat, símbol religiós i nacional», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 150 (1991), p. 70-150. I una perspectiva específicament com a lloc de memòria, a Albert BALCELLS, *Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona, Proa, 2008, p. 209-233.

20. És especialment interessant la constatació feta amb caràcter secret en diverses deliberacions del Consejo Nacional del Movimiento, tant el 1962 com el 1971, en què s'expressava amb claredat la manca d'integració política de les elits catalanes, així com la força política que podia adquirir la cultura catalana. Una anàlisi d'aquests documents, a Carles SANTACANA, *El franquisme i els catalans...*, 2000.

21. La figura de Porcioles resumeix l'estratègia de les autoritats locals franquistes davant la conjuntura dels anys seixanta, barreja d'interessos privats i adaptació a les estructures oficials. Vegeu Martí MARÍN, *Josep Maria de Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*, Barcelona, Base, 2005.

22. Una visió des dels mateixos protagonistes d'aquest procés, a Enric CIRICI, *La generació dels fets del Palau*, el Prat de Llobregat, Rúbrica, 2001.

23. Recentment s'ha publicat la documentació del consell de guerra a Jordi Pujol, molt il·lustrativa dels objectius que guiaven aquells joves activistes i també de la perspectiva policial sobre els inicis d'aquest moviment. Vegeu Enric CANALS, *Pujol Catalunya: El consell de guerra a Jordi Pujol*, Barcelona, Pòrtic, 2013.

24. Una crònica de l'entitat, a Josep FAULÍ, *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*, Barcelona, Proa, 2005.

25. La revista va tenir un paper cabdal per aproximar persones de totes les tendències culturals i polítiques, de catòlics a comunistes. Una anàlisi del seu funcionament i dels seus continguts, a

des de 1959 va esdevenir una eina decisiva en la confluència d'autors i lectors que volien refer i posar al dia la cultura catalana, en un sentit modern i nacional, i que utilitzaven una publicació emparada pel monestir de Montserrat per a evitar la censura oficial.

4. CATALUNYA, PAÏSOS CATALANS

A les portes dels anys seixanta, la societat catalana tornava a tenir empenta econòmica, començava a acollir una importantíssima immigració de les regions pobres espanyoles i mirava de concretar la seva vocació europea, on emergia una societat molt desenvolupada. En aquest nou context hi hagué una relativa suavització de la censura, sobretot en aquelles iniciatives que tinguessin poca difusió i un caràcter específicament intel·lectual. Els canvis socials i la necessitat de la reflexió de les noves generacions d'intel·lectuals expliquen que ressorgissin aleshores dues preguntes que volien contestar la definició col·lectiva dels catalans. Si en la formació de la identitat catalana, la llengua i la història hi tenen un paper essencial —com en tants altres casos—, es produeix la circumstància que la llengua catalana i l'etapa de més projecció del poder polític català no coincideixen estrictament amb el territori del Principat de Catalunya. La llengua catalana es parlava des de l'època medieval en un espai geogràfic més ampli que la Catalunya estricta, que anava de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó. D'altra banda, la màxima expressió d'un poder polític dirigit des de Catalunya també remetia a l'època medieval, amb la Corona d'Aragó o confederació catalanoaragonesa, que va desaparèixer el 1714. També en aquest cas, el domini territorial abraçava l'espai de la llengua catalana a més de l'Aragó, de parla castellana. Des de la Renaixença, el catalanisme havia utilitzat en moltes ocasions les referències a la germanor de les diferents terres catalanes, que incloïen la Catalunya estricta, el País Valencià, les Illes Balears i les comarques sota administració francesa. S'havien utilitzat diverses expressions per denominar el territori de llengua i cultura catalanes, com els *països de llengua catalana* i d'altres, sempre posant l'accent en la unitat cultural i lingüística, però amb escasses referències políticoinstitucionals. En aquests anys seixanta, alguns nuclis catalanistes consideren que comencen a protagonitzar una Nova Renaixença, fonamentada en el ressorgiment cultural, però que portava implícita la superació de la divisió social i ideològica que havia suposat la Guerra Civil en la societat catalana. Hi ha una mirada cap al passat per a explicar la Catalunya contemporània, projecte que es visualitza molt bé amb Jaume Vicens i Vives i la seva *Notícia de Catalunya* (1954),

certament anterior, i *Industrials i polítics del segle XIX* (1958), que no és només un llibre d'història del segle XIX, sinó que projecta les preocupacions sobre la societat catalana contemporània i la seva conflictivitat. Vicens és un *orientador* fonamental d'aquesta Nova Renaixença, però mor prematurament el 1960, justament quan estava definint un projecte i uns àmbits d'actuació (*Serra d'Or*, Cercle d'Economia, contactes amb Josep Tarradellas...). La interrogació sobre la realitat catalana, amb un anar i venir entre història i realitat actual, també va incitar altres autors, com Joan Fuster, que publica el 1962 *Nosaltres els valencians*, i, més endavant, Josep Melià, amb *La nació dels mallorquins*, inicialment amb el títol *Els mallorquins* (1967). És evident que som en un moment de redefinició del país,²⁶ que no només implica aquestes mirades específiques sobre cada territori, sinó la formulació del concepte de Països Catalans, degut sobretot a Joan Fuster,²⁷ que l'emprava amb naturalitat en l'obra esmentada i també a *Qüestió de noms* (1962), on entrava directament en la qüestió, amb una defensa contundent de la denominació, amb un al·legat que combinava l'afirmació de la unitat cultural de tot l'àmbit lingüístic amb la diversitat de cada territori. Naturalment que abans de la Guerra Civil havien estat diverses les iniciatives d'agermanament basades en el fet cultural, però no havien aconseguit encunyar una denominació única ni la qüestió s'havia plantejat com a central. Les paraules de Fuster, el 1962, se situaven en un altre tipus de discurs. Deia aleshores el de Sueca:

I millor encara, la de *Països Catalans*, que tant s'ha estès en els últims deu anys, i que amb això mateix ha fet la prova de la seva viabilitat. *Països Catalans* té, en primer lloc, l'avantatge de la concisió i de la «normalitat». En té, de més a més, un altre, que provisionalment salva i acull les persistències dels particularismes tradicionals: és un plural. He dit abans que hi ha particularismes perquè hi ha particularitats. Negar que, dins la nostra radical «unitat de poble», no existeixen uns matisos regionals de perfil decidit, seria estúpid i suïcida. La història i les es-

26. Tot i els anys que han passat, encara és una guia bàsica molt útil per seguir les reformulacions polítiques del catalanisme el llibre de Josep Maria COLOMER, *Espanyolisme i catalanisme: La idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)*, Barcelona, L'Avenç, 1984.

27. La figura de Joan Fuster és importantíssima no només al País Valencià, sinó també a Catalunya. Recentment, amb motiu de la celebració de l'Any Fuster, s'han publicat moltíssimes obres en relació amb el seu pensament i activitat cultural, amb polèmica inclosa sobre la seva vigència actual, com per exemple els monogràfics de les revistes valencianes *Afers* (vol. 27, núm. 71-72) i *L'Espill* (núm. 40). A banda d'aquestes aproximacions col·lectives, una de les obres més destacades és la de Ferran ARCHILÉS, *Una singularitat amarga: Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2012: centrada en la identificació dels discursos que va manejar Fuster per a definir la identitat valenciana, les interrelacions amb Catalunya hi són ben presents.

Carme FERRÉ, *Intel·lectualitat i cultura resistents: Serra d'Or (1959-1977)*, Cabrera de Mar, Galerada, 2000.

estructures socioeconòmiques ens han marcat, fins avui, amb un «caràcter» local lleugerament distint. La «unitat» que *som* abraça i tolera una *pluralitat* perceptible. És lògic que el nom que pretenem imposar-nos reflecteixi aquesta pluralitat alhora que afirmi i afermi la nostra unitat. Per això *Països Catalans* és el terme més oportú que hi podríem trobar. Estic persuadit que no sols és el més oportú: crec, que és l'únic que, en les nostres circumstàncies actuals, pot servir-nos.²⁸

Certament, el marc dels Països Catalans marca de manera decidida tot el nou univers cultural catalanista que sorgeix en els anys seixanta; el més important no és que Fuster i alguns amics l'impullessin, sinó que hi haurà iniciatives estables que seguiran aquesta proposta, entre les quals cal destacar la revista *Serra d'Or* (impulsada des del monestir de Montserrat i on tenen presència tots els sectors culturals antifranquistes), que duu a la pràctica aquesta definició, acollint escriptors i propostes culturals de tot l'àmbit lingüístic, que inicia un procés de recuperació en paral·lel, i amb moltes interseccions. Cal insistir que el més important no és la definició del concepte, sinó l'ús real en el nou món cultural que estava sorgint, com es demostra amb el fet que el llibre de Fuster fos el que va inaugurar la vida d'Edicions 62, però també que fos el territori triat per Badia i Margarit per iniciar la divulgació a *Llengua i cultura als Països Catalans*. Més encara, però, els intercanvis i les complicitats van créixer enormement i, de fet, es va generant un circuit cultural alternatiu estès per tot el territori de llengua catalana. L'aposta de la *Gran enciclopèdia catalana* pels Països Catalans va ser, en aquest sentit, una prova de compromís real i pràctic, gestat també a mitjan seixanta, i amb resultats palpables des del primer fascicle, el 1969. I també en aquesta direcció es va gestar el darrer gran projecte d'aquesta etapa, el Congrés de Cultura Catalana de 1975-1977. En definitiva, doncs, la posada en marxa de la noció de Països Catalans esdevé un dels grans eixos del ressorgiment cultural dels seixanta, que curiosament s'esgota també amb el pas a l'etapa de l'Espanya de les autonomies.

5. QUI ÉS CATALÀ? EL REPTE DE LA IMMIGRACIÓ

A banda d'aquesta necessitat de redefinir-se, quan s'actua enfront de la regionalització espanyola, es produeix una altra reflexió sobre la transformació humana de la societat catalana, que viu un procés d'immigració que canvia el paisatge físic i humà de Catalunya. És una qüestió fonamental, entre altres coses perquè els immigrants d'aquesta etapa no tenen l'oportunitat de conèixer la cultura catalana, sinó que arriben a Catalunya

amb el discurs oficial franquista com a únic referent. Durant l'etapa republicana, el debat s'havia orientat sobretot cap a la discussió sobre la relació entre immigració i anarquisme. Ara els termes eren força diferents, sobretot perquè l'anarquisme ara es podia donar per pràcticament desaparegut.²⁹ En canvi, l'impacte demogràfic de l'onada migratòria era potentíssim, i suposava l'arribada de més d'un milió de persones sobre una població preexistent que no arribava als quatre milions. Encara més, els nouvinguts es concentraven en unes àrees molt determinades, on el seu mateix volum era una dificultat objectiva per a les interrelacions amb la població autòctona, sobretot quan urbanísticament es va tendir a construir barris de nova planta, on la població d'origen immigrant era amplíssimament majoritària. Aquests condicionants obligaven a replantejar la qüestió. La proposta que va tenir més funcionalitat sociopolítica va ser la que va plasmar l'escriptor Francesc Candel a *Els altres catalans* (1964), que posa en el centre d'atenció el debat sobre la immigració que ja s'havia iniciat en els anys de la República, encara que ara amb una orientació molt diferent. Cal dir que l'obra de Candel era més intuïtiva que teòrica. En realitat es tractava d'un gran reportatge, d'un fresc sobre la dura realitat dels nous suburbis, que de fet ja havia presentat el 1957 en forma de novel·la a *Donde la ciudad cambia su nombre*. Un any després va publicar un article titulat «Los otros catalanes», en el qual ja es perfilava el llibre que el faria més famós i que va tenir un gran impacte públic (va ser el llibre en català més venut el Sant Jordi de 1964), i el caràcter d'eslògan del títol va donar-li una gran projecció. La qüestió de fons, que obligava a repensar la Catalunya que emergia en aquell moment, era sobretot el perill d'escissió social, contra el qual la major part del catalanisme volia contraposar la imatge d'un sol poble. *Els altres catalans* volia indicar que la població nouvinguda també havia de poder ser catalana, que s'havia de facilitar la integració. Clar que tot això era pur voluntarisme, ja que no es disposava d'instruments per a aconseguir-ho, però s'entenia que era una qüestió cabdal. Ja s'hi havia referit també Jordi Pujol, que, amb la sensibilitat del catolicisme social que visitava els barris d'immigrants, havia proclamat que és català qui viu i treballa a Catalunya, i vol ser-ne. Pujol i Candel esdevenien, en aquest sentit, plenament complementaris, encara que no necessàriament coincidents. De fet, Pujol va estar darrere de l'obra de Candel des del primer moment, i des de molts sectors del catalanisme es considerava vital donar una resposta a aquell gran repte, que estava vinculada a l'anàlisi de les condicions de vida dels nouvinguts, i fins i tot a les causes que els havien expulsat dels llocs d'origen. És significa-

28. Joan FUSTER, *Qüestió de noms*, Barcelona, Aportació Catalana, 1962.

29. Les causes d'aquest procés es poden seguir en el darrer capítol del llibre de Josep TERMES, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, Barcelona, L'Avenç, 2011.

tiu d'aquest rerefons de crítica social que la censura franquista³⁰ es mostrés més intervencionista precisament en les parts del llibre de Candel que es referien a la situació social a Andalusia, lloc d'origen de molts dels immigrants. Tot i que l'obra de Candel s'hagi constituït en la referència habitual (de vegades només en clau de titular) de l'imaginari català en aquesta qüestió, això no pressuposa, però, la unanimitat. Des de posicions del nacionalisme radical, Manuel Cruells publicà *Els no catalans i nosaltres* (1965), resposta evident que expressava una posició radicalment contrària, i que d'alguna manera entroncava amb plantejaments amb què s'havia tractat el tema abans de la guerra des d'alguns sectors. En qualsevol cas, la temàtica³¹ s'expressava amb força i fins i tot hi havia algunes publicacions oficials que avaluaven el fenomen, però sense cap referència als problemes d'identitat, alhora que des de les ciències socials també eren diverses les aproximacions.³²

6. LA REFORMULACIÓ DE LA IDENTITAT CATALANA A LA FI DEL FRANQUISME

Juntament amb aquestes evolucions en les formulacions més intel·lectuals i reflexives,³³ que arribaven a nuclis molt reduïts de la població, certament la possibilitat de projectar des d'aquestes posicions catalanistes una determinada visió de Catalunya necessitava plataformes de difusió. En aquest sentit, ja hem indicat també que el franquisme va anar abandonant la pretensió d'hegemonia en els cercles culturals, però no estava disposat a deixar de banda tots els instruments al seu abast per a arribar al conjunt de la població. Així, la dictadura disposava de l'única televisió que existia, des de la qual difonia un determinat arquetip de l'espanyolitat, i de la catalanitat que podia ser-ne subsidiària. Una missió semblant era la que s'esperava de les emissores de ràdio, que difonien una cultura de masses. Tot i les enormes limitacions que significava el control estatal directe o indirecte sobre les formes de difusió de la cultura de masses, des del catalanisme es

va intentar incidir també en aquestes expressions, de manera molt especial per a intentar modernitzar les propostes de difusió cultural catalana, que no només estiguessin vinculades a la tradició, i amb la intenció de connectar amb les noves generacions. En aquest sentit, va ser molt important el fenomen de la Nova Cançó, que va fer aparèixer una munió de cantants joves que s'expressaven en català i vinculaven el seu producte cultural a formes modernes, amb referents en la cançó francesa o el *folk* nord-americà, de manera que l'expressió cultural en català de més difusió social es vinculava a la novetat i a valors obertament progressistes. Aquest fenomen fou importantíssim, perquè trencava l'associació d'idees entre catalanitat i folklore i aportava un element de cultura de masses modern i innovador, estretament relacionat amb fenòmens internacionals com eren la cançó d'autor i la cançó protesta. Des d'aquest punt de vista, cantants com Raimon, Lluís Llach o Joan Manuel Serrat esdevenien icones culturals que situaven en l'escena pública una llengua i una cultura fonamentalment d'ús privat. I, a més, es creava una mínima indústria discogràfica catalana, imprescindible per a arribar al gran públic. Tímidament també es posaven en marxa accions pensades per a infants i joves, escolaritzats en castellà i amb continguts de cosmovisió espanyola, als quals es volien contraposar propostes com la revista *Cavall Fort*, creada a partir de continguts i llengua catalans. Les entitats culturals i els centres excursionistes van ser el focus d'un circuit cultural i identitari alternatiu a l'oficial, a través del qual es vehiculaven conferències, actuacions musicals i teatrals, i un gruix d'activitats que feien d'altaveu a una generació jove, entre la qual sobresortien els joves universitaris. També en l'àmbit de la cultura de masses, cal remarcar el paper que va exercir en aquests anys un club esportiu, el Futbol Club Barcelona. Ja abans de la Guerra Civil, aquesta entitat havia adquirit un valor simbòlic notable, que la politització que va representar el control directe de les estructures oficials de l'esport per part del règim franquista encara va accentuar. Situats en els anys seixanta, el Barça va accentuar un discurs que vinculava el club a una catalanitat que desbordava la dictadura. D'una banda, s'atrevia a protestar públicament pel tracte discriminatori de les autoritats esportives (que eren també polítiques), un desafiament que sorprenia la dictadura precisament perquè procedia d'un club esportiu. D'altra banda, aquest club³⁴ que s'atrevia a criticar les autoritats esportives també reforçava el seu paper cívic i cultural, i així, en els primers anys setanta, arribaria a utilitzar la llengua catalana habitualment en les seves publicacions i fins i tot a la megafonia de l'estadi, fet

30. La recent edició a cura de Jordi Amat posa en relleu les circumstàncies en què es va publicar el llibre i la intervenció de la censura. Vegeu Francesc CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

31. Un recorregut ampli sobre les interrelacions entre immigració i catalanisme al llarg del segle XX, a Josep TERMES, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984.

32. Vegeu Clara PARRAMON, «La contribució de la immigració en la construcció identitària: interpretacions i fets», a Jordi CASASSAS (coord.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Cabrera de Mar, Galerada, 2009, p. 635-667.

33. Una panoràmica recent, en el llibre d'Andrew DOWLING, *La reconstrucció nacional de Catalunya 1939-2012*, Barcelona, Pasado & Presente, 2013.

34. Vegeu Carles SANTACANA, *El Barça i el franquisme. Crònica d'uns anys decisius per a Catalunya (1968-1978)*, Barcelona, Mina, 2005.

que va provocar les represàlies governatives. D'aquesta manera, i en plena complicitat amb un sector d'intel·lectuals catalanistes i d'esquerres, un club esportiu esdevenia també símbol d'una identitat catalana contestatària respecte de la dictadura. Així, el «Més que un club» que havia pronunciat Narcís de Carreras el 1968 prenia tota la seva significació.

D'una manera o altra, ja fos a partir de publicacions més o menys minoritàries, d'editorials, dels creadors del teatre o de fenòmens com la Nova Cançó, la cultura catalana avançava malgrat les traves, multes i prohibicions. Tot plegat anava configurant una cultura militant, que s'afirmava pel que proposava, però també per la resposta hostil de les autoritats. Això generava unes complicitats que en moltes ocasions aconseguien superar les lògiques diferències en les interpretacions ideològiques de molts fets i situacions. És en aquest sentit que cal interpretar la polèmica produïda el 1967 arran de la publicació del llibre de l'intel·lectual i militant comunista Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa*, que plantejava la tesi que el sorgiment del catalanisme a finals del segle XIX s'havia produït fonamentalment per la frustració d'una burgesia catalana que no aconseguia que l'Estat espanyol actués en funció dels seus interessos de classe. Aquesta interpretació xocava amb altres autors, també adscrits a nuclis de la resistència, com Josep Benet, que s'oposava radicalment a aquesta interpretació, i també l'historiador Josep Termes, que va contraposar-hi una teoria sobre el protagonisme de les classes populars catalanes en el manteniment de la catalanitat i en l'impuls del moviment catalanista. Fos com fos, una polèmica que s'inscriu en la interpretació del catalanisme no va acabar tenint uns efectes directes immediats negatius en la configuració d'un mínim comú denominador de la identitat catalana forjada en l'antifranquisme. És clar que aquesta vocació transversal estava limitada per les diferències ideològiques, però sobretot per la vigència de la guerra freda, que va endarrerir-ne el procés. Tanmateix, el 1966 els partits clandestins de tot l'espectre polític van crear la primera plataforma unitària que incloïa els comunistes, l'anomenada Taula Rodona. El pas més decisiu, però, es produí el 1971 amb la fundació clandestina de l'Assemblea de Catalunya,³⁵ organisme unitari que reunia partits, sindicats i entitats molt diverses, des de les formades per professionals fins a les veïnals. L'Assemblea reunia el conjunt de sectors mobilitzats contra el franquisme i va fonamentar les seves accions en un programa reivindicatiu que es resumia en la reclamació de llibertat, amnistia per als presos polítics, reinstauració de l'autonomia encarnada en la Generalitat republicana i coordinació de la lluita

amb la resta de formacions antifranquistes de l'Estat espanyol. Des d'aquesta perspectiva, la reivindicació d'autonomia dotava de tot el sentit polític i antifranquista el catalanisme militant, i alhora el vinculava encara que fos tàcticament a la resta de demandes de l'antifranquisme. La llengua catalana seguia sent un element definitori de la identitat catalana que es volia projectar. Situats al 1975, l'any de la mort del dictador, mesos abans va esclatar una notable polèmica perquè l'Ajuntament de Barcelona va negar una subvenció per a fer cursos de català fora de les hores lectives. Tot i que ja eren a les acaballes del franquisme, les autoritats locals eren incapaces de forjar una identitat regional catalana mínimament atractiva. De fet, la dictadura seguia referint-se als catalans amb els mateixos tòpics de sempre, amb l'habitual referència a la laboriositat dels catalans i l'apel·lació al seny i la tradició. Tots aquests tòpics seguien vertebrant el discurs oficial, en què els catalans eren senzillament els més treballadors dels espanyols. Per contra, el món cultural més viu i els partits clandestins havien anat construint un nou relat de la identitat catalana, en el qual els intel·lectuals tenien un paper molt actiu. De fet, molts d'aquests intel·lectuals ja tenien un reconeixement notable i un paper destacat en la premsa i els cercles culturals, i eren la punta de llança per a traduir políticament tot l'entramat de publicacions, editorials, entitats culturals, professionals i ciutadanes que cada cop feien sentir més la seva veu. És molt significatiu del valor polític que tenia tot aquest seguit d'accions culturals que els grups de l'extrema dreta vinculats a les autoritats dirigissin les seves accions punitives sobre llibreries vinculades a aquest moviment cultural o empreses editorials que feien bandera de la cultura autòctona, com l'assalt dels locals on es feia la *Gran enciclopèdia catalana*.

Justament el 1975 es posava en marxa una iniciativa que compendiava perfectament els esforços per a repensar el país des del catalanisme antifranquista. Era el Congrés de Cultura Catalana,³⁶ iniciativa llançada en un primer moment pel Col·legi d'Advocats de Barcelona, però que ràpidament es va convertir en una amplíssima plataforma. Malgrat el nom, aquell Congrés tenia unes característiques ben especials. Es va celebrar fins al 1977, amb dos anys farcits de debats i presentacions arreu dels Països Catalans, en què es proposava fer un estat de la qüestió de tots els àmbits d'actuació, des de l'economia fins al teatre, passant pel medi ambient, la ciència o la literatura. Cadascun d'aquests àmbits havia d'analitzar i avaluar la situació del moment en la seva temàtica i proposar les vies a emprendre en el futur. La mort de Franco, el novembre

35. Vegeu la rellevància d'aquesta organització a Antoni BATISTA i Josep PLAYÀ, *La gran conspiració: Crònica de l'Assemblea de Catalunya*, Barcelona, Empúries, 1991.

36. En relació amb aquesta iniciativa, vegeu Jaume FUSTER, *El Congrés de Cultura Catalana: ¿Què és i què ha estat?*, Barcelona, Laia, 1978. Els documents, de manera més àmplia, a *Congrés de Cultura Catalana*, Barcelona, Curial, 1978, 4 v.

de 1975, va facilitar que el Congrés prengués més rellevància, i sobretot que es pogués desenvolupar en un clima de gran participació ciutadana. Tots els sectors que havien tingut part activa en el dinamisme cultural i polític des dels inicis de 1960 van participar activament en el Congrés, que va definir una identitat catalana integradora i progressista, amb la llengua com a eix central i amb una notable reflexió sobre la immigració, una gran atenció a l'ensenyament, l'interès per recuperar el passat republicà i l'aposta europeïsta, amb esperit de conservació del territori. A més, el Congrés va voler restablir el coneixement del passat republicà a uns ciutadans als quals s'havia negat durant dècades.

En aquestes condicions es produí la mort del general Franco i la proclamació del rei Joan Carles de Borbó. Malgrat que els discursos oficials en els anys del franquisme neguessin l'existència de la reivindicació catalana, sabem que les autoritats la coneixien, i per això mateix la combatien. Tanmateix, si l'opció del nou monarca era obrir un procés de democratització, necessitava oferir alguna mena de solució que permetés integrar o neutralitzar una identitat catalana confrontada amb la que ell representava com a sobirà espanyol. En aquest sentit, va ser molt significatiu que el primer viatge oficial del rei fora de Madrid fos precisament a Barcelona. Era el febrer de 1976, els mateixos dies en què la policia reprimia les manifestacions en favor de l'amnistia dels presos polítics convocades per l'Assemblea de Catalunya. En aquell viatge el rei va fer un reconeixement explícit a la llengua i la cultura catalanes,

i també a la voluntat autonomista, i va posar en marxa una comissió d'estudi per a un règim especial per a Catalunya, que podria ser més o menys una mancomunitat per a les quatre províncies catalanes. Des d'aquell moment i fins a les eleccions de juny de 1977, els governs de la monarquia i els partits creats des del franquisme (Alianza Popular i la Unión de Centro Democrático) van propugnar sempre que el reconeixement a l'especificitat catalana vindria per un Consejo General de Cataluña, resultat d'aquella comissió d'estudi. En canvi, tots els grups de l'oposició que havien treballat clandestinament contra Franco reivindicaven el restabliment de l'Estatut d'autonomia de 1932, amb el retorn de Josep Tarradellas, el president de la Generalitat a l'exili. La frontera entre una proposta i l'altra era nítida. La del Govern espanyol era coherent amb la noció d'una Catalunya regional amb què havia actuat durant molt de temps el franquisme. La dels grups que provenien de la resistència a la dictadura tenia com a fil conductor la consideració que Catalunya era una nació i que l'autonomia política dins l'Estat espanyol era la millor opció per a garantir-ne la identitat. Els resultats de les eleccions del 15 de juny de 1977 van representar una notable victòria d'aquesta segona opció, i per això mesos després es restabliria la Generalitat. Els gairebé quaranta anys de dictadura franquista no havien aconseguit fer desaparèixer la cultura catalana i el sentiment catalanista, però els canvis sociològics que havia experimentat la societat indicaven que de cap manera no es podia intentar reprendre el fil perdut el 1936.